

ІСТОРІЯ НАШОГО КРАЮ

Олег Єгрешій

Івано-Франківська теологічна академія

«Historia est magistra vitae», або Штрихи до історичного портрета галицькоукраїнського поміщика Антіна Книгиницького

Перед сучасною людиною як ніколи гостро постає питання пошуку своєї ідентичності, а відтак обрання відповідного маневру в житті. Видається, що в глобалізованому постіндустріальному інформаційному світі людині напрочуд легко втратити себе, втратити основоположні істини, котрі залишалися незмінними упродовж віків, а відтак зійти на манівці. На наш погляд, ця проблема ускладнюється деструктивними впливами на свідомість людини з боку засобів масової інформації, які в сучасних умовах претендують на роль своєрідних дороговказів, «вчителів життя». Зазвичай саме ЗМІ формують світогляд людини початку ХХІ століття, слугують своєрідними продукторами масової культури, котра стає непримиренним антагоністом культурній спадщині минулих поколінь. Масова культура, що наповнює повсякдення людини нашого часу, призводить до своєрідного уподібнення людей, формує «нового героя нового часу», який заради гедоністичного способу життя, легкого заробітку нерідко відмовляється від багаторічних традицій, цінностей, що формувалися століттями. До слова, нівеляцію традицій в сучасних умовах констатували автори історико-культурологічного видання «Прикарпаття спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії» на чолі з головним редактором професором Миколою Кутутяком. Авторський колектив цією книгою намагався якраз привернути увагу суспільства до тисячолітніх культурних надбань наших країв [9].

Ця проблема неминуче накладається на іншу — збереження пам'яті про історичну людину з метою вивчення досвіду життєдіяльності предків. Технологічний бум, котрий переживає наша цивілізація, попри свої безумовні позитиви, містить в собі й виразні негативи. На думку широких верств суспільства, звертатися до спадщини предків начебто й не потрібно, бо в силу своєї консервативності історична людина «начебто не здатна нічого нового й модерного запропонувати». Тож нерідко молоде покоління вивчає історію доволі спрощено — мовляв, можна

вивчити окремі дати, прізвища, події, історичні процеси, і це означатиме широке володіння предметом. Разом з тим, те, що за кожною «сухою» датою, подією чи процесом стоїть конкретна людина з конкретним видом діяльності, нібито нікого й не обходить, ніхто цим і не переймається. Тож втрачається, мабуть, найголовніша гуманітарна сентенція – «*Historia est magistra vitae*», тобто Історія – вчителька життя. Дуже багато людей у своєму неуважному ставленні до історії обрали своєрідну тактику «спалення мостів за собою».

У цьому контексті варто торкнутися однієї із засадничих ознак галицько-українського суспільства, яка складалася впродовж століть, – релігійності. Адже ніхто не заперечуватиме, що віра в Бога, дотримання норм християнської моралі в повсякденні для багатьох поколінь українців були загальноприйнятими і такими, що в жодному випадку не повинні піддаватися ревізії і сумнівам. Симптоматично, що на Синоді Української Греко-Католицької Церкви, який проходив упродовж 2-9 вересня 2008 р. у Брюховичах, що біля Львова, питанням секуляризації та релігійного індивідуалізму сучасного українського суспільства приділяли особливу роль. Наводили уривки з енцикліки папи римського Івана Павла II «*Redemptoris Missio*», де йшлося про евангелізацію в сучасних умовах, залучення до неї не лише священнослужителів, а й широких кіл суспільства, особливо тих людей, що можуть більшою чи меншою мірою впливати на народні маси. Пріоритетними евангелізаційними принципами проголошувалися: свідчення, проповідництво, інкультурація, «наповнення християнською вірою повсякденного життя» та діалог [12]. Думається, що науковці-історики через екскурси в історичне минуле, акцентуючи увагу передусім на повчальних сюжетах релігійно-церковного життя, спроможні принаймні якоюсь мірою реалізувати окреслене.

Разом з тим, останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань з'являється інформація про вивчення доль не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Так, наприклад, у Києві 5 червня 2008 р. відбулася наукова конференція, котра мала назву «Великі і «малі» українці: особа в історії і сучасності». В своїй науковій доповіді директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. Вернадського Володимир Попик відзначав потребу ширшого вивчення життєдіяльності якраз «малих» українців. Тобто йдеться про наукові історичні регенерації нікому не відомих людей, котрі десь «загубилися в історії». А провідний науковий співробітник цього ж інституту Світлана Ляшко на прикладі вивчення життєдіяльності українського вченого і громадського діяча І. Забеліна переконливо аргументувала, що «життя людини глибше ніж його життєпис». Інша українська дослідниця, Ольга Коляструк, котра є автором низки статей методологічного характеру, зауважує, що історикам варто скеровувати свої дослідження на способи життя й екстремального виживання людей в умовах війн, революцій, терору, голоду тощо [10, с. 180].

Звичайно, щоб регенерувати життя «малих» людей минулого, варто з особливою увагою ставитися до джерел особистого походження приватних листів, щоденників, польових записів тощо. Ці першоджерела, на думку вже згаданої Ольги Колястрок, здатні «вихопити з життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються» і тому не беруться до уваги при аналізі [11].

Предметом нашого наукового зацікавлення стала громадська і просвітницька діяльність українського землевласника, поміщика (дідича) Антіна Кнігиницького, який проживав у селі Грабовець, що на Богородчанщині. Донедавна тільки окремі старожили села знали, що на старому, уже десятиліття не діючому цвинтарі спочиває саме Антін Кнігиницький, оскільки пам'ятник, споруджений на могилі, був суттєво знищений. Утім, завдяки сприянню місцевих жителів його було відновлено і він набув свого первісного вигляду. А отже, далі справа — за істориками, котрим належить максимально об'єктивно відтворити портрет людини, адже досі пам'ять про А. Кнігиницького зберігали тільки окремі старожили села. Більше того, про цього громадського діяча, по суті, не було жодної більш-менш значимої науково-публіцистичної статті. Окремі згадки про нього мають радше спорадичний та епізодичний характер. Утім, доводиться констатувати, що першоджерел, які б дозволили випулко охарактеризувати наукову біографію цієї людини все ж обмаль.

Актуальність даної розвідки також у тому, що через з'ясування біографії однієї конкретної людини, котра жила в конкретну добу, реально ширше з'ясувати окремі аспекти загальних історичних процесів (ітиметься передусім про події Першої світової війни, а також міжвоєнний період). Тобто прагнути застосувати принципи холізму і есенціалізму. З'явиться, зокрема, можливість з'ясувати нові подробиці політики російської адміністрації в Галичині і на Прикарпатті зокрема, окремі грані культурно-просвітницької діяльності українських товариств та організацій в міжвоєнний, а також торкнутися питання українсько-польських відносин в регіоні. Можна поглянути на ці питання, так би мовити, під іншим ракурсом — через долю окремої нікому не відомої особи. Тобто з'явиться можливість через одиничне глибше пізнати загальне.

Антін Кнігиницький народився у 1867 р. в селі Грабовець Богородчанського повіту. Навчався в українській гімназії в Станиславові, згодом у Стрию. Юридичну освіту здобув у Львівському університеті. Після закінчення навчання він повертається на свою малу батьківщину, стає доволі великим (як для місцевого масштабу) землевласником. Так майно А. Кнігиницького дорівнювало приблизно 100 моргам землі і 20 моргам лісу, а також поміщику належали господарські будівлі. Усе майно А. Кнігиницького оцінювали в 140 моргів (поле, хутір і ліс). Австрійська адміністрація оцінила усе майно поміщика у 150 тис. корон [3, с. 158].

Український землевласник провадить активну громадсько-просвітницьку роботу. Зокрема, він став першим головою читальні «Просвіти» в с. Грабовець (виникла 2 січня 1894 р.). Як писав український часопис «Ілюстративний народний календар товариства «Просвіта» у 1916 р., А. Кнігиницький «був взірцевим громадянином-господарем, хлопоманом з великою популярністю у селянства» [3, с. 158]. Зазначається також, що завдяки організаційним навичкам А. Кнігиницького «батьківська маєтність» стала в околиці взірцем господарності» [3, с. 158].

Утім, у господарчі справи А. Кнігиницького та в його громадську діяльність втрутилася Перша світова війна. У вересні 1914 р. російські війська зайняли Львів. На окупованих західноукраїнських землях було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, а генерал-губернатором став, як відомо, давній покровитель москвофілів граф Олексій Бобринський. 18 вересня 1914 р. генерал-губернатором було видано циркуляр, в якому наказувалося закрити в Галичині всі українські й польські навчальні заклади та громадські інституції. У державних установах і навіть церквах заборонялася українська мова. Окупаційний режим посилювався зі створенням на початку 1914 р. жандармського відділу при генерал-губернаторстві, який розпочав переслідування українських громадських діячів. Так, протягом кількох місяців у Галичині було проведено 1200 арештів і 1000 обшуків, 578 осіб було вислано вглиб Росії. 20 червня 1915 р. було видано ще жорстокіше розпорядження. Військам, що залишали Галичину, наказувалося всіма можливими способами спонукати населення до відходу з російським військом, тобто забирати худобу, коней, вироби з бронзи, міді тощо. Відбирали також продовольство, а те, що не можна було забрати, підлягало знищенню [7, с. 152].

Взимку 1915 року російська кавалерія вдерлася в село Грабовець, прагнучи розжитися грішми, пограбувати маєтки місцевих українських землевласників. Одним з них виявився якраз Антін Кнігиницький. Як пише часопис «Ілюстрований народний календар» товариства «Просвіта», російські солдати, увійшовши до маєтку А. Кнігиницького, вимагали в нього гроші. Більше того, морозного вечора російські солдати вивели його надвір, роздягнули до сорочки і «прикладали кинжала до грудей» [3, с. 158]. В результаті такої наруги А. Кнігиницький застудився і захворів на запалення легенів. Усі намагання лікарів врятувати життя українському землевласникові виявилися марними, і 12 лютого 1915 року А. Кнігиницького не стало.

За тиждень до смерті А. Кнігиницький запросив до себе чотирьох селян і в усній формі означив контури свого заповіту. Згодом він висловив побажання оформити цей заповіт в чотирьох примірниках, кожен з яких він підписав власноручно і роздав усім чотирьом селянам. Заповіт, зокрема, містив таке: «Не маючи ні жінки, ні дітей, постановляю, щоби мій маєток, який складається з ґрунтів,

положених в Грабівці ... і в Гороходніні ... перейшли на власність Т-ва «Просвіта» у Львові – то єсть установаляю товариство «Просвіта» дідичем мого маєтку. Воно має розпарцелювати поле між селянами, а з узисканих грошей має утворити стипендії мого імени. До стипендії мають першенство мої іменинники, коли їх не було, то селянські діти з села Грабовець, а коли би тих не було, то кожний ученик або студент університету української народності може о тій стипендії убігатися ...» [3, с. 158]. А. Книгиницький також заповів, аби усіма фінансовими питаннями після його смерті зайнявся його родич – рідний брат батька Жигмунт Книгиницький, котрий управляв маєтком у с. Лядське Шляхетське (сучасне с. Липівка). Саме він мав передати готівку (7490 австрійських корон), котра знаходилася в Ощадній касі в Богородчанах, у розпорядження товариства «Просвіта». Крім Ж. Книгиницького, до Тимчасової управи майна було призначено селян Прокопа Квасняка і Петра Матковського, а також свого приятеля, юриста за фахом Дем'яна Охрімовича. Крім того, український поміщик заповів, аби його похорони відбулися якомога скромніше, «місцевим селянським звичаєм в домовині, збитій з чотирьох згилььованих дощок» [3, с. 158].

Словом, майно А. Книгиницького мало бути продане, гроші закладені в банку, а з відсотків повинні би виплачуватись стипендії. Виконавцем цього заповіту мав бути Головний Виділ товариства «Просвіта», багатолітнім членом якого був А. Книгиницький.

Після смерті українського землевласника Головний Виділ товариства «Просвіта» приступив до реалізації задумів покійного. Невдовзі за кошти, які А. Книгиницький залишив «Просвіті» (7490 корон), було відреставровано ряд будинків у селі Грабовець. Щоправда, лихоліття Першої світової війни позначилися й на становищі майна, котре належало культурно-просвітницькому товариству «Просвіта». Так, у 1916 р. згоріли магазин і стодола в с. Грабовець, які допомагав зводити якраз А. Книгиницький, а в період Другої Речі Посполитої староство в Богородчанах, попри спротив товариства «Просвіта», експропріювало навіть ряд матеріалів, які призначалися для ремонту будівель у селі. Так, зі стайні у селі за розпорядженням польських урядових структур було знято бляшаний дах і покрито ним приміщення повітового виділу у Богородчанах [4, с. 176].

Після смерті А. Книгиницького майнові питання вирішував спочатку юрист зі Станиславова Іван Мандичевський, а від 1918 р. майнові питання цілком перейшли до Головного Виділу культурно-просвітницького товариства «Просвіта». Зокрема чимало для впорядкування маєтності товариства зробив довголітній член цього товариства Володимир Рев'юк [4, с. 177].

Тривалий час точилася і гостра боротьба щодо упровадження в життя названого вище Стипендіального фонду імені Антіна Книгиницького. По-перше, польські власті упродовж 1920-х рр. проводили у селі парцеляцію іншого маєтку і

начебто не хотіли здійснювати дві парцеляції водночас. По-друге, місцеві селяни, на думку польських властей, через «економічний застій, брак кредиту й упадок цін селянських продуктів» виявилися неготовими до такої операції. Очевидно, що польська влада просто затягувала з парцеляцією ґрунтів. Утім, існує й третя версія. Зокрема, парцеляція затримувалася нібито через те, що заповіт А. Книгиницького не набув юридичної сили, а відтак далека родина намагалася його оспорювати. Володіємо інформацією, що між ріднею і Головним Виділом товариства «Просвіта» упродовж 1921-1922 рр. тривала судова тяганина. Зрештою, суд визнав таки спадщину А. Книгиницького за товариством «Просвіта» [4, с. 177].

Разом з тим, історичні першоджерела свідчать, що починаючи з 1922 р. Головний Виділ товариства «Просвіта» віддав в оренду поля зі спадщини А. Книгиницького місцевим селянам. Приміщення, котрі за волею А. Книгиницького перейшли товариству «Просвіта», спочатку винаймала філія Товариства «Охорони Дітей і Опіки над молодіжжю», а від 1925 р. приміщення на шість років було передано в оренду Товариству «Непорочного Зачаття» для утворення сиротинця, котрим опікувалися 6 Сестри Служебниці. До слова, Товариство «Непорочного Зачаття» перебувало під покровительством станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Це товариство відремонтувало будинок, і впродовж міжвоєнних у приміщенні працював сиротинець для місцевих селянських дітей. Крім того, товариство «Просвіта» у міжвоєнний час виділило площу під будівництво власної читальні, а також будівельний матеріал для спорудження будинку культурних заходів [4, с. 178].

Зазначимо також, що протягом 1920-1930-х рр. при читальні товариства «Просвіта» у с. Грабовець діяли театральний гурток, хор, гурток сільського господарства, гурток «Рідної Школи». Театральний гурток ставив п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка», М. Старицького «Ой не ходи, Грицю...», «Циганка Аза», Т. Шевченка «Назар Стодоля», п'єси І. Тобілевича і М. Кропивницького. Керував театральним гуртком секретар читальні «Просвіти» Микола Матківський, а хором читальні керував Костянтин Патер, уродженець Вінниччини, сотник армії УНР, а пізніше вояк УПА. За ініціативою членів товариства «Просвіта» в с. Грабовець у 1926 р. було створено спортивне товариство «Луг», до складу якого входили місцеві дітячі М. Матківський, Г. Рожук, І. Гуцуляк, І. Ясінський, С. Кузан та інші. У селі функціонував також кооператив, який налічував 700 членів [5, с. 8]. Селяни купували товари першої необхідності лише у своєму кооперативі, хоч недалеко була польська крамничка. Як відомо, девізом українського кооперативного руху був вираз «Свій до свого по своє».

Культурно-просвітницьке товариство «Просвіта» у селі в міжвоєнні роки розгорнуло широку діяльність. Так, у с. Грабовець щороку відзначали Шевченківські дні, проводили концерти на честь пам'ятних дат. Польська адміністрація намагалася

пригальмувати культурно-просвітницьку роботу в селі. Так, на активних українських громадських діячів польська адміністрація накладала штрафи. Наприклад, провід кооперативу та читальні «Просвіти» могли покарати за те, що 3 травня і 11 листопада (польські державні свята) ті не вивішували на своїх будівлях польський прапор. Або керівництво аматорського театрального гуртка і місцевого хору було покарано за «порушення» «нічного спокою», тобто за вечірні репетиції. Штрафи могли накладатися також через те, що місцеві театри-аматори нерідко у вечірню пору вирушали до сусідніх сіл з театральними виставами чи концертом. Таким чином, культурно-просвітницьке товариство «Просвіта», біля основ якого стояв А. Книгиницький, виховувало покоління свідомих українців, зокрема учителів, інженерів, юристів [5, с. 8].

Варто також додати, що за кошти товариства «Просвіта» 15 серпня 1926 р. на цвинтарі в с. Грабовець було урочисто відкрито пам'ятник на могилі А. Книгиницького. На відкритті, зокрема, були присутні місцеві мешканці, жителі сусідніх сіл, представники товариства «Луг», делегати філії товариства «Просвіта» з Богородчан. На відкриття пам'ятника приїхав також представник Головного Відділу товариства «Просвіта», майбутній голова цього товариства Іван Брик. Надмогильний пам'ятник було освячено священиками Греко-католицької Церкви Іваном Лісовським та Володимиром Винявським [6].

Час показав, що заповіт А. Книгиницького, за великим рахунком, так і не було виконано, а отже задум українського землевласника і громадсько-культурного діяча щодо призначення стипендіальної допомоги українським дітям так і не був втілений в життя. Це сталося, мабуть, передусім через несприятливий збіг різних, на перший погляд, не пов'язаних між собою обставин. Тут, зокрема, і юридичні колізії, пов'язані з укладенням самого заповіту, і затягування з невідомих причин філією товариства парцеляції ґрунтів, котрі належали А. Книгиницькому. Однак головною причиною, на наш погляд, виявилася дискримінаційна політика польських урядових структур, котрі не бажали сприяти розгортанню українського національного руху в с. Грабовець. Утім, очевидне одне — «благородний передсмертний маневр» А. Книгиницького, його активна громадсько-культурна діяльність, яку він провадив наприкінці XIX — на початку XX століття як голова культурно-просвітницького товариства «Просвіта», посприяли таки піднесенню національно-патріотичного духу як в селі Грабовець зокрема, так і на Богородчанщині в цілому. Приклад тому — активна громадсько-просвітницька праця, яку провадили в селі різні українські установи у міжвоєнний період. Причому, як уже зазначалося, більшість будівель, в яких розташовувалися різні українські організації, або зводили, або ремонтували за рахунок коштів, залишених А. Книгиницьким.

Звісно, що портрет А. Книгиницького аж ніяк не відтворено. Бракує передусім історичних першоджерел, практично не збереглося автентичних речей, які належали

А. Книгиницькому. Разом з тим, іноді вистачає й регенерації одного вчинку людини, аби уявити її портрет. Переконані, що таким вчинком є якраз заповіт українського землевласника. А. Книгиницький розумів, що в разі смерті з матеріальних речей не забере з собою нічого, окрім «чотирьох згиблених дощок». Відтак прагнув зробити добро для своєї малої батьківщини, підняти рівень національної свідомості своїх односельців. Уважаємо, що в нашу меркантильну, споживацьку пору, коли на перше місце зазвичай виступає матеріальне, а не ідеальне, вивчення історії життя А. Книгиницького має виразну дидактичну природу. Це саме той випадок, коли на згадку спадає запропонована нами вище відома теза – «*Historia est magistra vitae*», тобто історія – вчителька життя.

У жодному випадку не хочеться бути ментором, але чомусь жевріє думка, що подібні християнські сентенції, які нині сприймаються як щось доволі далеке і «екзотичне», мають в сучасних умовах серйозне значення. Наважимось на припущення, що іноді змістовна, вчасно запропонована фраза може докорінно змінити мислення людини, а отже до певної міри і її життя. Щоправда, знову ж таки аж ніяк не претендуємо на категоричність висловлювань.

Список використаних джерел

1. Польові записи. Важинська Стефанія Михайлівна. 1926 р.н. Жителька с. Грабовець. Проживає на вул. Франка, 14. Освіта початкова.
2. Польові записи. Ясінська Марія Антонівна. 1923 р.н. Жителька с. Грабовець. Проживає на вул. Бойчука, 56. Освіта початкова.
3. Люстрований народний календар Товариства «Просвіта». – 1916 р.
4. Життя і знання. – 1934 р. – Рік VII. – Ч. 3.
5. Ровенко О. На лівому березі річки Бистриці // Слово Просвіти. – 2008. – Ч. 52. – 25-31 грудня.
6. Галицька Просвіта. – 2005. – 1 грудня.
7. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній часопис. – 2002. – № 7. – С. 149-153.
8. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
9. Прикарпаття спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання. Автор ідеї та головний редактор Микола Кугутяк. – Львів: «Манускрипт-Львів». – 2006. – 567 с.
10. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 174-184.

11. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145-153.
12. Підсумки Синоду УГКЦ // Нова зоря. – 2008. – № 37. – 19 вересня.

Рукопис наукової статті надійшов до редакції «Доброго Пастиря» 22.10.2010 р.